

HERODOTOS VE YABANCI KÜLTÜRLER: MISIR ÖRNEĞİ

DEMİR, Muzaffer*
TÜRKİYE/TURÇIA

ÖZET

Herodotos eserinde Mısır’ında içinde bulunduğu bazı ülkelere seyahat ettiğini bildirmektedir. Onun bu gezilerini, yabancı ülkeler ve gelenekleriyle ilgili deliller toplamak için yaptığı yönündeki görüşün dikkatle değerlendirilmesi gerekmektedir. Zira Herodotos, Yunanlı olmayanların da uygarlığa kazandırdığı yenilikler veya icatlar herkes tarafından bilinsin diye eserini yazdığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda, eski Yunan-Barbar antitezinin kristalleştiği bir dönemde yaşamasına rağmen, Yunanlı olmayan gelenekleri de kendi içinde değerli ve ilginç bulan ve hatta olumlu gördüklerini övmekten geri kalmayan bir tutum sergilemiştir. Bu sebeple, hak etmediği halde ona karşı meslektaşları barbar dostu (philobarbaros) suçlamasında bulunmuşlardır. Herodotos özellikle Mısır coğrafyası, etnografyası, kültürü ve tarihiyle ilgili eserinin ikinci kitabında kendi gözlemlerinden, Mısır kaynaklarından ve bu ülkede yaşayan Yunanlılardan faydalanma fırsatı bularak, elde ettiği bilgileri kendisinin de sorguladığı erken Yunan kaynaklarıyla karşılaştırma imkânı bulmuştur. Sonuçta, Herodotos yeri geldiğinde Mısır konusunda daha gerçekçi, tarafsız ve eleştirel görüşler ve bilgiler ortaya koyabilmiştir. Bunun da kendi ırkı ve döneminin hata ve eksiklerini dengelediği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Herodotos, Mısır, tarih yazıcılığı.

ABSTRACT

Herodots and Foreign Cultures: Example of Egypt

From his own statements we learn that Herodotos had traveled through some countries including Egypt. It should be more taken into account that he undertook these journeys simply as a means of collecting evidence for the culture and history of foreign countries and then of using them for writing the History. This is because Herodotos himself points out that his History was also written that the great and wondrous works of non-Greeks may not lose their name. Despite he lived at a period when the Grek-Barbarian antithesis crystallized, he respected and took an interest in the intrinsic values of non-Greeks and was ready to accept foreign cultures on their own terms. Because of this, we assume that he had been falsely accused of being a barbarian-lover. Herodotos, especially in his second

* Yrd. Doç. Dr., Muđla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakóltesi, Tarih Bölümü. e-mail: dmuzaffer@mu.edu.tr

book about the Egyptian geography, ethnography, culture and history, had held the opportunity to use his own observations, Egyptian informants, and the Greek informants, living in this country, and compared them with the works of early Greek poets and logographers which he did not take for granted. This enabled him to present more credulous, impartial, critical views and informations at times about Egypt, which seems to have balanced the errors and deficiencies of his race and time.

Key Words: Herodotos, Egypt, historiography.

Halikarnassos doğumlu Herodotos (ca.484-ca.425)¹ tarihin babası olarak bilinmektedir. Bu deyim Cicero'ya kadar gitmektedir.² Cicero'nun bu yorumu evrensel olarak kabul görmüştür, çünkü Herodotos bugünkü Avrupa edebiyatındaki İngilizce "History" ve Fransızca "Histoîrê" kelimesini kullanan ilk yazardır ve onun bu tarih kompozisyonu kendinden sonra gelen Avrupalı yazarlar tarafından örnek alınmıştır. Bu nedenle eseri genelde 'Historiai (Araştırmalar)' olarak adlandırılmaktadır.³ İonia diyalektiğinde yazılmıştır ve kendinden sonra gelen gramerciler tarafından dokuz kitapta toplanmıştır. Ana teması herhangi bir olaydan daha fazla Avrupa tarihine yön veren ve 480'li yıllarda gerçekleşen Perslerle Yunanlıların mücadelesidir. İlk dört kitap Pers gücünün yavaş yavaş büyümesini, Persler tarafından Lydia, Babil, Mısır'ın fetihlerini ve İskitya, Libya içlerine Pers seferlerini işlemektedir. Beşinci kitapla birlikte İonia ayaklanması ve Sardis'in yakılması konusuna gelmekteyiz. Bu olaylarda Yunanistan'a Pers saldırılarının düzenlenmesine yol açmıştır; altıncı kitap İonia şehirlerinin cezalandırılmasını ve ilk Pers istilasını işlemektedir. Bu da Marathon zaferiyle son bulmaktadır; ve geri kalan bölümlerde Kserkses'in büyük Yunanistan istilası kaydedilmektedir.

Herodotos daha sonraki kitaplarında aynı tekniği kullanmaya zaman zaman devam etse de özellikle ilk dört kitabında 'dairesele kompozisyon'⁴ olarak da

¹ Aksi belirtilmedikçe bütün tarihler İsa'dan Önce (İÖ)'dir.

² **Bkz.:** De Legibus (Yasalar Üzerine), 1.5. Cicero'nun burada belâgatından kendisinin de hayranlık duyduğu Herodotos'un hem masalcı hem de tarihçi kimliğine vurgulamada bulunduğu görülmektedir. Ayrıca bkz.: De Oratore (Hatip Üzerine), 1.39; 2.55; De Divinatione (Kehanet Üzerine), 2.56.116.

³ Herodotos aslında eserine bir isim vermedi, ancak kitabının açılış cümlesinde İonia lehçesinde feminin genitiv tekil 'historiês' kelimesini kullanmaktadır. Bunun yalın ve tekil hali 'historia', yalın ve çoğul hâli ise 'historiai' dir. Eski Yunanca'da "araştırma veya araştırarak elde edilen bilgi" anlamına gelmektedir. Aristoteles bu esere "ta Herodotou", yani "Herodotos'un Araştırmaları" başlığını vermeyi tercih etmektedir. **Bkz.:** Poetika, 1451 B. Daha sonra Roma döneminde Herodotos'un eserinin bölündüğü dokuz kitap "Muses" yani "İlham Perileri" olarak adlandırılmıştır. Modern yazarlar arasında Herodotos'un eserinin son üç kitabına bakarak "Pers Savaşları" olarak adlandıranların yanında, "Tabiat Tarihi" başlığını kullananlar da olmuştur. **Bkz.:** Romm, 1998: 9-10.

⁴ Hornblower, 1987: 25.

adlandırılan ara hikâye tekniği ile eserinin ana temasından çıkararak Perslerin doğrudan çatışmaya girdiği diğer halkların tarihi ve kültürü hakkında pek çok hayali ve eğlendirici hikâye kaydetmekte olup, bazen bu hikâyeler çok uzadığından okuyucu ana temayı kaçırmaktadır.⁵ Bu türden hikâyelere eserinde yer vermesi ona olan güveni sarsmış ve antik dönemden günümüze eleştiri konusu olmuştur. Knidoslu Ktesias, onu yalancı bir hikâye yazarı (logographos); Strabon, Homeros'la eşdeğer hatta ondan daha kötü bir mitoloji yazarı olmakla; Jerusalemlî Josephus, doğrudan olmasa da onu, tarihi değeri olmayan hikâyelere yer vermekle suçlamaktadır.⁶ Herodotos'a karşı saldırıların en şiddetlisi Plutarkhos'un "Herodotos'un Kötücüllüğü Üzerine" başlıklı deneme yazısıyla doruk noktaya ulaşmıştır. Plutarkhos'a göre Herodotos'un bütün yalanlarını ve uydurduklarını gözden geçirmek için sayısız papirüs kullanmak gerekir⁷. Ancak bu eleştirilere dikkatle yaklaşmak gerekmektedir. Ktesias'ın kendisi de Herodotos'un üslûbunu çalan, kaynak olarak kullanan ve sonunda onu karalayarak borcunu ödeyen sahtekâr bir hayalperest olarak suçlandırılmaktadır.⁸ Aşağıda açıklanacağı gibi, Strabon'un ve Josephus'un eleştirileri, Herodotos'un eserinde aynı zamanda tarihsel öğelere de yer verildiği gerçeğini ortadan kaldırmaz. En önemlisi Plutarkhos, öncelikle kendi vatandaşlarını kötülediği veya iftira attığını düşündüğü için Herodotos'a nefret beslemiştir. Plutarkhos'un Herodotos için kullandığı barbar dostu (philobarbaros)⁹ lakabını hem Herodotos'un barbarlara karşı bir zaafı olduğu şeklinde hem de Yunanistan'a hainlik yapan kişi olarak yorumlamak gerekmektedir. Plutarkhos Yunan milliyetçiliğine kendisini kaptırmış ve Herodotos'un Yunanlıların dışında yabancı kültürleri (özellikle Mısır) ve onların başarılılarını öven eserine saldırıda bulunmuştur.¹⁰ Diğer taraftan, Plutarkhos'un aşırı milliyetçilik olgusundan kaynaklanan ön yargısının tam tersine, Herodotos gibi Halikarnassoslu olan Dionysios, Herodotos'un pozitif yönlerini ön plana çıkarmayı yeğlemiştir.¹¹

Herodotos, en başta Yunan tarihi ve coğrafyasıyla ilgili uzak geçmişi anlatarak işe başlamıştır. Bunu gerçekleştirmek için sözlü geleneğe ve yine bu gelenekten beslenen Homeros'un ki gibi epik şiire (Bunlara daha sonra Alkaios, Anakreon gibi Arkaik dönem Yunan lirik şairleri de eklenebilir), gerçekliği tartışmalı hikâye yazıcılığına (Hekataios gibi) ve trajedi oyunlarına (Aiskhylos, Sophokles) başvurmak zorunda kalmıştır. Bu kaynaklardan yararlanarak tarihsel zamanı geçmişe yaymayı başarabilmiş ve o dönemi canlandırmaya çabalamıştır. Geçmiş anlatmak için bu kaynaklarda geçen sözlü anlatımlara başvurmaktan başka bir

⁵ Yine de kitap boyunca ana konu takip edilebilir. Herodotos da ana temadan çıktığının farkındadır ve yeri geldiğinde bu konuda özür dilemektedir (5.62.1: 5.65.5).

⁶ Ktesias, Persika, 19 ve 20. kitaplar, Bölüm 16 = Jacoby, 1957, Ktesias, 688 T 8; Strabon, 11.6.3; Josephus, Contra Apion (Apion Karşısında), 1.3.

⁷ De Malice Herodoti (Herodotos'un Kötücüllüğü Üzerine), 1=Moralia 854 F.

⁸ Evans, 1982: 163; Momigliano, 1958: 6.

⁹ De Malice Herodoti, 12=Moralia 857 A.

¹⁰ Glover, 1924: 72; Waters, 1985: 119-120.

¹¹ Dionysios, **De Thucydide**, 54.

alternatifinin olmadığını görmüştür.¹² Belki de Herodotos, Eski Yunan tarihi ve gelenekleriyle ilgili olarak kendinden önceki şairlerin ve hikâye yazarlarının kendi şehir kuruluş efsaneleri ve kahramanlık dönemleriyle ilgili veya başka uygarlıklarla ilgili anlattıklarını kendisi de tutarlı ve tam doğru bulmamıştır. Bu konuda alternatif kaynaklar bulma arayışı içine girmiştir, çünkü Herodotos sürgün yemiş ve kozmopolitan bir tarihçi olarak Yunanistan anakarasının karalarla çevrili vadilerinde yaşayıp hayatlarının tamamını burada geçirenler gibi Yunan kültürünü kapalı bir kutu tarzı olarak görmemiştir. Farklı kültürlerin kendilerine özgü gelenek ve kültürlerine de saygı göstererek, bunları eğlendirici ve tarafsız bir şekilde Yunan kültürüyle kıyaslama yoluna gidilebileceği düşüncesine kendisini kaptırmıştır. Bu yüzden eserinin ilk dört kitabında diğer kültürlerin coğrafyası, etnografyası, kültürleri ve tarihine de yer vermek, onların uygarlığa kazandırdığı icat ve becerileri kayda geçirmek gereği duymuştur. Muhtemelen bu da onun Yunanistan ve yakın çevresinin dışına seyahatlerde bulunmasına yol açmıştır.¹³ Herodotos'un bu gezilere başlamadan önce zihninde yatan temel düşüncelerden birisi de, onun güvenilirliği konusunda şüphe duyduğu erken Yunan yazımlarının dışına çıkarak kendi gözlemlerinden ve yabancı kaynaklardan yararlanarak eserinin yazım hazırlıklarını başlatmak ve konu alanını genişletmek istemesidir.

Aşağıda tartışılacağı gibi Herodotos, Mısır coğrafyası, etnografyası ve tarihini kapsayan ikinci kitabını yazarken, bu ülkeye giderek sadece bire bir gözlemlerde bulunabilme fırsatına erişmemiş, aynı zamanda burada çok eskiden beri var olan tapınak rahipleri, arşivleri ve hatta kendinden önce buraya yerleşmiş olan İonialılardan, Kariyalılardan bilgi kaynağı olarak faydalanmasını bilmiştir. Ülkenin dilini bilmediği için bu konuda buraya önceden yerleşmiş kendi vatandaşlarından destek almış olmalıydı. Herodotos'un gönlünde özellikle Mısır önemli bir yer tutmuş olmalıydı, çünkü kendisi de sürgün edilmiş aristokrat bir Kariyalı'ydı.¹⁴

¹² Marincola, 1997: 19.

¹³ Bu seyahatlerin ne maksatla yapıldığına dair tartışmalar günümüzde de devam etmektedir: Herodotos'un tüccar olma ihtimali; eserinin bölümlerini Atina, Olympia, Korinthos ve Thebes gibi farklı şehirlerde okuyan profesyonel bir ozan olarak, farklı kültürler ve halkları hakkında bilgi edinerek bunu pazarlamak istemesi; siyasi nedenlerle döneminin önemli politikacılarından Perikles için yabancı kültürler hakkında bilgi toplaması ve hatta şehrin kalabalıklaştığı ve işsiz dolaşan insanların arttığı bir dönemde yabancı ülkeler hakkında ilgi çekici hikâyeler anlatıp onları yurtdışına göçe özendirmek gibi. Ama bu çeşitli iddiaların hiçbiri tam anlamıyla ispatlanamamaktadır.

¹⁴ Herodotos'un babasının Lyxos ve eşinin nüfuzlu bir aile üyesi Rhoio (veya Dryo) olarak adlandırıldığı; geç dönem epik şairi olan Panyassis ile akraba olduğu bilinmektedir. **Bkz.:** Suidas s.v. Herodotos; Plutarkhos, De Exsilium (**Sürgün Üzerine**), 13.604 F; Aristoteles, **Rhetorika**, 3.9. Hem Lyxos hem de Panyassis isimlerinin Karia menşeli olduğu düşünülmektedir. Herodotos etnik olarak Kariyalı ve de Yunan düşüncesinde bir aileye mensup olabilirdi, çünkü özellikle İonialıların "etnik saflık" fikriyle alay etmektedir (6.12; 1.143.2-3; 1.146.1-2). Herodotos için Yunan kültürü açık bir şekilde bir dil meselesidir ve imayla Yunan dilinin tanımladığı kültürdür, zira Yunanlılar pek çok farklı "barbar" gruplara katılarak çoğalmışlardır. **Bkz.:** 1.58. Böylece Herodotos asla eski Yunan anavatanına ait olmamıştır. Bu yüzden çalışması Yunanistan anakarasının eski ve kurulmuş devletleriyle yakın zamanda Thuri ve Halikarnassos gibi Yunan dünyasının sınırlarında oluşturulan koloniler ve barbar komşuları arasındaki kültür farklılıklarını ortaya koymaktadır. **Bkz.:** 7.157-163.

Yine aşağıda belirtileceği gibi, Mısır kendisinden önce firavun Psammetikhos I (664-610) zamanında Karialı paralı askerlere kucak açmış ve bunların çoğu Mısır'a yerleşmiştir. Bu nedenle Herodotos'un Mısır konusunda hiçbir etki altında kalmadan daha tarafsız hareket ettiği, hatta daha eski geçmişi olan bu uygarlığı Yunan uygarlığından üstün tuttuğu görülmektedir. İşte belki de bu yüzden Herodotos hak etmediği halde kendisinden sonra gelen Yunan meslektaşları tarafından barbar dostu olarak suçlanmış ve bu süreç ön yargılı bir şekilde çağlar boyunca devam etmiştir. Biz bu çalışmada, Herodotos'un ikinci kitabını analiz ederek onun Mısır ile ilgili anlattıklarının önemsenmesi gerektiği yönünde görüş bildiren modern yazarlara kendi bakış açımızla destek vereceğiz.¹⁵

Herodotos, ikinci kitabında Mısır etnografyası, coğrafyası ve tarihini Pers kralı Kambyses'in Mısır'ı ele geçirme hadisesi içinde ara hikâyeye tekniğiyle uzun bir şekilde ele almaktadır. Mısır ile ilgili kitap Persia ile karşılaştırıldığında daha uzundur ve Mısır konusunda tarihi olmaktan daha çok coğrafi, etnografik ve kültürel konuları ele almaktadır. Kitabın ilk girişinde Mısırlıların Psammetikhos'dan önce kendilerini dünyanın en eski insanları saydıklarını vurgulama gereği duyar. Ancak bunu test etmek isteyen Psammetikhos, rast-gele yeni doğmuş iki çocuğu beslemesi için bir çobana verdirtir. İlk sözlerini söyleyinceye kadar bu çocukların yanında hiç kimse bulunmayacaktır. Çoban iki sene sonra çocukların yanına geldiğinde, çocuklar Phrygia dilinde ekmek anlamına gelen "bekos" diye bağırlarlar. Mısırlılar da bu ipucuna dayanarak Phrygialıların kendilerinden daha eski olduklarını itiraf etmişlerdir. Herodotos, doğruluğu konusunda yorum yapmadan bu hikâyeyi Memphis şehrinde Hephaistos rahiplerinden dinlediğini söylemektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, Psammetikhos zamanında Karialılar ve İonialılar Mısır'da yaşamaya başlamışlardı ve Hephaistos rahipleri de Yunan kökenli olmalıydılar. Bir anlamda onların söylemleri Yunan söylencesini aktarmaktaydı. Bunun üzerine Herodotos kendisinin, Heliopolisli Mısırlıların en eski ve okumuşları olarak bilindiklerinden Thebai ve Heliopolis'e bir daha gidip, oraların söylediklerinin Memphis'de anlatılanlara uyup uymadığını araştırdığını yazar. Yani bir anlamda bu hikâyeden kendisinin de kuşkulandığı ve teyit etmek için birden fazla şahide başvurma gereği duyduğu izlenimi ortaya çıkmaktadır.

Daha sonra, rahipler tarafından kendisine aktarılan bilgiler içinde birbirini tutan örnekler verir. Mısır ve Yunan takvimleri arasında yaptığı karşılaştırma gerçekleri yansıtmaktadır. Mısırlılar Yunanlılardan daha başarılı bir şekilde on iki ayın her

¹⁵ Karşı görüş için **Bkz.:** Sayce, 1883, XXXII; Wiedemann, 1890; Fehling, 1971. Diğer taraftan, Spielberg (1928) Herodotos'un kendi gözleriyle gördüğü tariflere güvenebileceği konusunda Ejiptologlarla hemfikiridir. Herodotos Mısır'ın görkemli geçmişinin insanlar arasında nasıl yaşadığını göstermiştir ve onun sayesinde Mısır tarihinin siyasi koşullarını resmedebilmekteyiz. Bazı modern tarihçiler arasında da Herodotos'un hatalarından çok, onun ne kadar doğru ve pozitif olduğunu tespit etme yönündeki eğilim devam etmektedir (Lloyd I, II; Hunter, 1982; Waters, 1985; Romm, 1988).

birini otuz gün saymışlar ve sadece yıla açıktan beş gün katarak mevsimlerin periyodik çemberini tamamlamışlardır. Ayrıca “büyük tanrılar için on iki adı ilk olarak Mısırlılar kullanmışlardır ve Yunanlılar da onlardan almışlardır ve bu tanrılar için ilk olarak sunak, heykel ve tapınaklar yapanlar, taşlar üzerine hayvan resimleri kazanlar da onlardır”. Bunlara ilaveten, Mısır’da ilk olarak saltanat süren Menes’di ve onun zamanında Thebai şehri dışında her taraf bataklıktı. Herodotos, Mısır hakkında aktarılan bu ortak bilgilerin kendisine doğru gözüktüğünü aktarmaktadır. Burada bulunduğu sürece kendisinin gözlemi, başkalarının da anlayabileceği gibi Mısır’ın aslında Nil nehrinin hediyesi olduğudur, çünkü nehrin taşıdığı alüvyonlar sayesinde zamanla Arap dağı ile Libya dağı arasındaki bölge dolarak geniş topraklar oluşmuştur. Bu konuda deniz kıyısından Mısır’a ilerlerken alüvyonlu toprağın doldurduğu derinlik konusunda genelde kabul görülebilecek detaylara iner. Sonuçta Herodotos rahiplerin de söylediği gibi kendi gözlemlerini de katarak Mısır topraklarının büyük bölümünün iki dağ arasındaki denizin girintisinin dolmasıyla kazanıldığı ve bunun on bin yılda gerçekleşmiş olabileceği görüşünü belirtmektedir. Onun bu düşüncesini kuvvetlendiren diğer olgular da yakın dağların üzerinde, bir zamanlar bölgede deniz olduğunu gösteren deniz kabuklarının bulunması; tuzlu çököllere özgü bir bitki örtüsünün olması ve bunların yanında Mısır toprağının ırmağın taşıdığı Etyopya alüvyon ve balçığından oluşmuş kara ve yumuşak bir toprak olmasıdır. Burada Herodotos’un hakikaten bilimsel anlamda açıklamalar yaptığı kabul edilmelidir.¹⁶ Coğrafi araştırmalarını uygulamada kararlı ve metodolojik gözükmektedir.¹⁷ Daha sonra eğer topraklar geçen on bin yıldaki gibi böyle yükselmeye devam ederse, Mısırlıların karşılaşabileceği problemlere de dikkati çekmektedir (§13).

Yunanlıların erken dönemlerden itibaren Mısır ile ilişkilerini başlattığı bilinmektedir.¹⁸ Herodotos, onbeşinci bölümde genelde kendi gözlemlerine dayanarak İonia hikâye yazıcılarının delta oluşmadan önce Mısırlıların hiçbir ülkesi olmadığına dair görüşüne karşı çıkmaktadır. Mısırlıların yurtlarının bataklık olması nedeniyle sadece delta bölgesiyle sınırlı olmadığını (§15), yerel Mısır söylencesine uygun olarak Mısırlıların ilk insanlarla çağdaş olduğunu ve toprakların denizden yer kazandığı ölçüde çoğunun deniz kıyısına kaydığını ve bir kısmının da içerde kaldığını açıklamaktadır. Bu arada Mısırlıların en

¹⁶ Lloyd II: 66; How-Wells I: 165.

¹⁷ Fritz, 1967: 128 v.d.

¹⁸ Arkeolojik buluntular Miken döneminden itibaren Mısır ile Miken Uygarlığı arasında bağlantılar olduğuna işaret etmektedir. Fakat bu arkeolojik buluntularla Herodotos arasında bağlantı kurmak zordur. Diğer taraftan, Homeros Thebes’i dünyanın en zengin şehri olarak tarif etmektedir (Ilyada, 9.379 v.d). Aynı zamanda Mısır’a düzenlenen Yunan saldırılarına değinmektedir (Odysseia, 14.245 vd.; 17.424 vd.). Bunların yanında Herodotos’un da atıflarda bulunduğu gibi özellikle İonialıların Mısır’la ilgilendikleri görülmektedir. Thales, Pythagoras gibi edebiyatta, sanatta ve felsefede ün yapmış bilim adamlarının Mısır’da tecrübe kazandıklarına dair görüşler bulunmaktadır. Aynı zamanda şair olan Atina yöneticisi Solon’un altıncı yüzyılın başlarında Mısır’ı ziyaret ettiği bilinmektedir (Griffiths, 1976: 56-57).

eski insanlar olup olmadıklarına dair Psammetikhos'un denemesine tekrar atıfta bulunarak, eğer Mısırlılar bunun böyle olduğuna inanmasalardı, onun bu denemede bulunamayacağını ima etmektedir. Bir anlamda Psammetikhos'la ilgili Yunanlıların veya İonialıların bu hikâyesine kuşkuyla yaklaşmaktadır. Kendisinden önce bu konuda yazılar yazmış İonialı hikaye yazıcılarına, özellikle tarihçi ve coğrafyacı Hekataios'a kendi araştırmalarıyla karşı çıktığının ipuçlarını vermektedir.¹⁹ Diğer bir deyimle, bu konudaki Yunan söylencelerini çürütmek için derinlemesine araştırmalar yapma gereği duymuş ve genel hatlarıyla doğru olduğu görülen tespitlerde bulunmuştur.

Sonraki bölümlerde, Yunanistan'da yaz aylarında nehirlerin suyu azalıp kururken Nil nehrinin taşması, her Yunanlı gibi Herodotos'un da ilgisini çeker. Ancak bu konuda hiçbir Mısırlı'dan aydınlatıcı bir bilgi edinemediğini açıklar ve kendi görüşünü açıklama gereği duyar. Bazı Yunanlıların bu nehrin yılda iki kez neden taşıdığını açıklamak için üç ihtimal sunduklarını bildirir (§20-24). Bu üç ihtimalin ikisiyle alay eder ve üçüncüsünü reddeder. Ancak bu konuda kendi sunduğu teorisi de, diğerlerine göre daha mantıklı olmasına rağmen yanlıştır.²⁰ Taşmanın gerçek nedeni Güney Afrika'da Etyopya platosuna çok fazla yağmur düşmesidir.²¹ Yine de Herodotos'un burada delillere dayalı rasyonel coğrafi gerçekleri ortaya çıkarıp dinleyicisine sunma gayreti içinde olduğunu görmekteyiz. Modern bilimsel tekniklerden faydalanma fırsatı olmadığına göre, kendi zamanının bilimsel teorileriyle olayları açıklamaya veya kendini tatmin etmeye ve yukarıda belirtildiği gibi bunların siyasi tarihle bağlantısını kurmaya çalışmıştır.²²

Herodotos, yeri geldiğinde çeşitli nedenlerle gerçekleri tam olarak ortaya koymayı beceremediğini de kabul etmektedir.²³ Örneğin daha sonra Nil nehrinin kaynaklarını merak eder. Ancak "Mısır'da Sais'teki Athene hazinesi yöneticisi dışında, ne Mısırlılar, ne Libyalılar ne de Yunanlılar'dan hiç kimse bunları bilirim diye çıkıp övünememiştir (§28.1-2)". Herodotos bu tapınak memuruyla ya tercüme yoluyla, ya da bu memurun bildiği kadar Eski Yunanca ile anlaşmış olmalıydı. Bu Herodotos'a güvenilir bilgi sağlayabilecek önemli bir memur olabilirdi. Ancak Herodotos, ilk başta bunu bildiğini söyleyince onun şaka yaptığını zanneder. Bu rahibe göre Nil'in kaynakları iki dağ arasındaki bir uçurumdan fıskırır. Ama Herodotos rahibe, uçurumun dipsiz olduğunu nerden bildiğini sorar? O da dibine ip sarkıtıldığının ancak dibinin bulunamadığını söyler. Herodotos yine

¹⁹ Brown, 1965; Lloyd II: 9.

²⁰ Lister, 1979: 109.

²¹ Lloyd II: 91-93.

²² Brown, 1965: 66, 76. Herodotos'un anlatımlarının güvenilirliğini tartışma ve sorgulamanın on dokuz ve yirincinci yüzyıl standartlarıyla yapılması yanlıştır. Bu problemlerin gerçekte Herodotos'un kendi yaşadığı dönemin şartlarında değerlendirilmesi gerekmektedir (Thomas, 2000: 8).

²³ **Bkz.:** Waters, 1985: 11 dipnot 5.

kuşkusunu belirtir ve “yöneticinin anlattıkları eğer gerçekten böyle olduysa”, dağlara çarpıp kırılan suyun sarkıtılan sondayı sürüklemiş ve dibi bulmasını engellemiş olabileceği mantığını yürütür. Nil’in kaynaklarının bir göl şeklinde yeraltından çıktığı doğrudur, fakat dipsiz uçurum olayı mantıksızdır. Herodotos tercüme probleminden dolayı yöneticiyi ya yanlış anlamış, ya da onun dediği gibi yönetici onu alaya almıştır. Ama Herodotos akıllı ve dürüsttür. Gerektiğinde bunu sorgular, şüphesini açıklamaktan geri durmaz. Bu konuda başka bir şey öğrenemediğini vurgular. Daha sonra Elaphantine’ye kadar olan bölge hakkında bilgiler elde etmek için kendisi yola çıkar. Oradan Etyopya’ya kadar olan kesimi de sorup soruşturarak ve kendisine anlatılanlardan öğrenir. Burada Mısır garnizon birliklerinin Etyopya’ya kaçma nedenlerini de mantıklı ve biraz da nükteli bir şekilde anlatmaktadır (§30).

Herodotos daha sonra Mısır töreleriyle ilgili bölümlere geçer. Anlatacak çok şey vardır, zira Mısır “şaşılacak şeyler ve eserlerle doludur, o kadar ki, anlatmaya söz yetiştirmez...”. Törelerinde ve yasalarında başkalarına uymayan şeylerin olması onun ilgisini çekmiştir. Burada anlattıkları tutarlı gözükmemektedir. Özellikle bir öküzün kurban edilmeden önce muayeneden geçirilmesiyle ilgili anlattıkları Mısırlıların sağlıklı et yemeye ne kadar önem verdiklerinin bir göstergesidir (§38). Mısırlılar sadece temiz öküz ve dana yerler, inek ise İsis’in kutsal hayvanı olduğu için kurban edilmez. Kurban bir oruçtan sonra kesilir ve Mısır’a gelecek belalar bu başa gelsin, diye başına beddua edilir. Beddua edilen baş ya bir Yunanlıya verilir ya da bir dereye atılır. Herodotos burada araya bir cümle sıkıştırılmaktadır: “Kadın ya da erkek hiçbir Mısırlı bir Yunanlıyı ağızdan öpmez, bir Yunanlının bıçağını, kebab işini, tenceresini kullanmaz, hatta bir Yunanlının bıçağıyla kesilmiş bir et parçasını ağzına koymaz (§41)” demektedir. Burada daha sonra kendisinin de belirttiği gibi Mısırlıların temizliğe önem verdikleri ve bu yüzden temiz olmadıklarını düşündükleri diğer halklarla kaynaşmadıkları vurgulanmaktadır.

Herodotos ayrıca tarihî mümkün olduğunda delillere dayandırmaktadır.²⁴ Deliller olduğu zaman kendi savını teyit etmek için daha cüretkâr hareket etmektedir. Herodotos kendisini delilleri kullanabilecek kapasiteye sahip bir yazar olarak görmekte ve ileri giderek değişik konulardaki bazı teorileri reddetmekte ve kendi sonucuna ulaşmaktadır. En önemli iddiasını Mısır tanrıları ve dinsel törenleriyle ilgili bölümde yapmaktadır. Ona göre aslında Yunanlılar Herakles, Here, Hestia, Themis, Kharitler ve Nereidler adlarını Barbarlardan ve özellikle Mısırlılardan almışlardır. Mısırlıların kendileri, bunların Mısır toprağında her zaman bilindiklerini söylemektedir. Herodotos bunun nedenleri arasında Herakles’in soyunun Mısır’a dayanması ve ters bir mantıkla Mısır’da Yunan tanrıları Posedion ve Dioskur’ların bilinmemesini saymaktadır. Eğer Mısırlılar, tanrılar pantheonundaki isimlerini Yunanlılardan almış olsalardı, bu tanrılara

²⁴ How-Wells I: 33.

da yer verilmesi gerekirdi, zira onlar deniz yoluyla Mısır'la sürekli iletişim halindeydiler. Üçüncü nedende Mısırlıların Herakles adı altında pek çok tanrıları olmasıdır. Herodotos Mısır kaynaklarını doğrulamak veya en önemlisi meseleyi derinliğine araştırmak için yine dış veya başka kaynak arayışı içine girer. Fenike'de Tyr'a ve Thasos'a giderek bir merak ve keşif modeli ortaya koyar. Buralarda da Fenikelilerin Mısırlılardan benimsediği ve çok eskiden kurulmuş Herakles tapınakları bulunduğuna değinir. Böylelikle Herakles'in Yunanlılardan çok daha önce bilinen bir tanrı olduğunu ve konudaki Yunan söylencesini çürüttüğünü düşünür.

Bu bağlamda Herodotos, özellikle Yunanlıların, Herakles'in Mısır'a gittiği ve burada Zeus'a kurban edilmeye çalışıldığı, fakat buna izin vermeyerek çevresindeki herkesi öldürdüğü konusundaki hikâyelerini safsata olarak değerlendirir. Ona göre “dinleri, temiz olmak şartıyla, domuz, öküz ve danadan gayri hayvanların kurban edilmesini bile yasak etmişken, nasıl olur da insan kurban edebilirler ve bir ölümlü olan Herakles nasıl olur da binlerce düşmanını öldürür? (§45)”. Herodotos bunların Yunanlıların eleştirmeden ileri sürdükleri yalanlar olduğunu yazar ve ekler: “Mısır'da kahramanlara tapılmaz (§50)”. Bir anlamda Herodotos burada Yunan inançlarıyla, Mısır'da tanrı Herakles hakkında kendi yapmış olduğu keşifler arasında bir çatışma olduğunu ortaya koyar. Bu konuda Yunanlılarla tartışma içine girmeye niyetlenir ve kendisine bilgi sağlayan yerli Mısırlıları kendi vatandaşlarına karşı haklı bulur. Bu da neredeyse bütün tanrıların Mısır kökenli olduğudur. Mısır'da kazandığı gerçek bilgi ve tecrübe sayesinde Yunan şairlerinin artistik nedenlerle bazen hem mübalağa hem de uydurmaya yer verdiği Yunan sözlü anlatımını doğrulama fırsatı bulmuştur. Bu bağlamda zaman zaman kendi yurttaşlarını Mısır gelenek ve göreneklerini bilmemekle suçlar. Görüldüğü gibi Herodotos, bilgi kaynaklarını yeri geldiğinde sorgulayabilmekte ve kaynaklarının güvenilirliği arasında ayırım yapabilecek kabiliyette birisi olarak gözükmektedir. Bununla ilgili olarak “Görevim, bana anlatılan ne ise onu aktarmaktır, inanmaya gelince, hiçbir şey beni buna zorlayamaz ve bunu bütün anlattıklarım için söylüyorum”.²⁵ demektedir. Burada kuşkuculuğunu ve aslında hafıza eksikliği veya tarafsızlık veya önyargılar yüzünden kendisine anlatılanların doğruluğunu sorgulayabilecek kapasitede olduğunu göstermektedir. Doğruyu bulmak için de seyahat ederek kendi gözlemlerine yer vermekte ve başka kaynaklara ulaşmaya çalışmaktadır.

Herodotos Yunanlıların dışındaki ritüel ve inançlara da ilgi duymuştur. Ona göre, herkes tapındığı ilahi varlıkların desteğini alabilmek için inançlıdır; Yunan dini Pers, İskit veya Mısır dininden daha ileri veya farklı değildir. Ama bir noktayı vurgulamada ısrarlıdır. Bu da bu tanrıların aslında Mısır kökenli olmasıdır.

²⁵ Bu sözü Kserkses'in Yunanistan'ı istilası sırasında Argoslularla iş birliği yaptığına dair iddialar hakkında kuşkularını belirtirken söylemektedir. **Bkz.:**, 7.152.1-3.

Dionysos adının, ona kurban sunma törenlerinin ve phallos için düzenlenen törenin de Amythaon oğlu Melampos tarafından Fenikeliler aracılığıyla Mısır'dan Yunanistan'a sokulduğuna inanır. Bunun yanında phallos'u kalkık Hermes figürünü de Pelasglar aracılığıyla Mısırlılardan öğrendiklerini detaylı olarak anlatır. Thebai'deki Zeus rahibelerinin anlattıklarına göre, Yunan kehanet ocakları da Mısır kökenlidir. Fenikeliler iki tapınak rahibesi kaçırmışlar ve bunlardan biri Yunanistan'da Dodona'ya getirilmiştir. Sonra bu rahibeler Yunan dilini öğrenerek kehanette bulunmaya koyulmuştur. Bu noktada Herodotos bu kadınlara kara güvercin denilmesinin kuş gibi konuşmalarından kaynaklanmasının imkânsız olduğunu savunur. Bunun asıl nedenini mantıklı olarak, kadınların Yunan dili bilmemesi ve onların Mısırlılar gibi kara derili olması olarak açıklar (§57). Herodotos'un bu konuda yaptığı diğer yorumlarda doğru gözükmektedir. Dodona'da ve Mısır'daki Thebai'de kâhinlik birbirine çok benzemektedir. Yunanlılar geleceği kurbanların bağırsaklarına bakarak söyleme geleneğini Mısır'dan almışlardır. Bunun yanında Yunanlıların düzenlediği benzer dinsel törenler, alaylar ve toplu halde dualar eskiden beri Mısır damgası taşımaktadır (§58). Tanrıların hoşuna gitmediği düşünülen kadınlarla kutsal yerlerde birleşmek, ya da bir kadınla ilişkiye girdikten sonra kutsal yerlere girmemekte Yunanlılarla Mısırlılar arasında ortak bir âdettir. Herodotos'un aktardığı bu bilgiler en azından benzerlik açısından gerçekleri yansıtmaktadır.

Herodotos Mısır'da hayvanlarla ilgili bölümlerinde (§65-77) özellikle timsahın ve ibis'in (aklı karalı balıkçıl) özelliklerini canlı, detaylı ve mantıklı bir şekilde aktarmaktadır.²⁶ Bir de Mısırlıların "Phoinix" adını verdikleri bir kuş vardır. Herodotos aslında bu kuşu kendisinin görmediğini bildirmektedir. Heliopolisliler bu kuşun beş yüz yılda bir ortaya çıktığını ve harika işler yaptığını anlatırlar. Fakat Herodotos bu anlatılanların kendisine hiç de inanılır gelmediğini vurgulama gereği duyar (§73). Özellikle kanatlı yılanlarla ilgili anlattıkları çok ilgi çekicidir. Onlar hakkında bilgi toplamak için Arabistan'da Buto denilen bir yere gider. Buradaki bir boğaza vardığı zaman abartılı olarak yılan kemikleri ve dişlerinden oluşan büyük bir yığın gördüğünü söyler ve şöyle devam eder: "rivayete göre, ilkbahar geldi mi, kanatlı yılanlar Arabistan'dan Mısır'a doğru uçarlar, buna karşılık bu boğazda onları bekleyen ibis'ler Mısır'a girmelerine engel olur ve onları öldürürler". Arabistanlılar Mısır'da ibis'in bu yüzden saygı gördüğünü bildirirler (§75). Herodotos aslında burada sadece gördüğü yılan kemiklerinden bahsetmekte ve başka bölümlerde yaptığı gibi sadece rivayeti aktararak kanatlı yılanların gerçek olup olmadığı konusunda bir yorum yapmamaktadır. Ancak Herodotos'un bu sessizliği, bunların o dönemde Mısır ekolojinin gerçek biyolojik canlıları olup olmadığı sorusunu gündeme getirmektedir. Bazı tarihçiler bu paragrafın aslında

²⁶ Daha sonra Mısır'da balıkların göçüyle ve taşıt gemilerinin yapımıyla ilgili olarak anlattıkları da detaylı, akıcı ve bire bir gözleme dayalı gözükmektedir (2.93; 96).

çekirge sürülerine atıf olduğunu savunurlarken,²⁷ bu durum, eğer gördükleri kanatlı yılanların kemikleriyse, Herodotos'un sözleriyle çelişmektedir. Aslında bazı kaynaklar uçan yılanlardan söz etmektedir (**Kral James İncili**, İsaiah 30:6). Bunun dışında on yedi, XVIII ve XIX. yüzyılda Kuzey Amerika'da bataklık bölgelerde kanatlı yılanlar gördüklerini iddia edenler olmuştur. Yine de kanatlı yılanların varlığı uydurma olabilir, ancak eğer değilse bu yılanların soyu tükenmiş olmalıdır. Bu hikâyenin Mısırlıların ibis'e olan saygılarını yorumlamak için de uydurulmuş olma ihtimalinin bulunmasına rağmen, onların ibis'e bu faydalı işi yaptığı için saygıda bulunmaları olasılığı da göz ardı edilmemelidir.

Herodotos'un Mısırlıların diğer geleneklerini anlattığı bölümlerde (§78-84) Yunanistan gelenekleriyle karşılaştırma yapmayı tercih ettiği görülmektedir. Bu bağlamda, Fenike, Kıbrıs ve özellikle kendisinin de işittiği Yunanistan'da çağrılan Linos türküsünün Mısır kökenli olduğu yorumunu yapmaktadır (§79), zira Mısır'a gittiğinde Mısırlıların ilk kralı Min'in erken ölen oğlu onuruna söylediği aynı türkünün Mısır'da daima var olduğunu keşfetmiştir. Mısır ve Lakedaimonlu Yunanlılarla bir başka benzer noktada gençlerin yaşlılarla karşılaştıkları zaman yol vermeleri ve bir ihtiyar içeri girdiği zaman yerlerinden kalkmalarıdır. Ancak tarafsızlığından kaynaklanan benzer olmayan noktaları da vurgulama gereği duyarak, Mısırlılar Yunanlıların zıddına "Günaydın." demek yerine sokaklarda eğilir ve ellerini dizlerine kadar indirirler der (§80). Yunanistan'da Orpheus ve Dionysos dinlerindeki yün giyme yasaklarının da Mısır'dan alınma olduğunu yazar (§81).

Daha sonra gerçekte Mısırlıların Yunan kültürünü etkilediği tezini doğrulama niyetine binaen, Mısırlıların Yunanlıların, "hatta bir kelimeyle, kendilerinden başka hiçbir halkın" göreneklerini kabul etmediğini vurgulama gereği duyar. Mısırlılar bu bakımdan çok kapanıktırlar. Bir tek Thebai bölgesinde, Neapolis yakınındaki küçük Khemnis kenti bunun dışında kalır, zira bunların çok önceden Yunanlılarla yakınlığı olmuştur. Bu kentten olanlar efsanevi Yunan kahramanı Perseus'un kendilerine görüldüğünü söylerler. Bunun üzerine Herodotos, buranın yerlilerine Perseus neden size görünür de başkalarına görünmez diye sorar. Onlar Perseus'un kendi şehirlerinden olduğunu ve Yunanistan'da yerleştikten sonra anavatanı olan Khemnis'e geri dönerek kendi adına oyunlar tertip etmelerini istediğini bildirirler (§91). Hakikaten de, eskiden Yukarı Mısır'ın dokuzuncu nomos'unda bulunan ve bugünkü yeri Akhmîm olarak lokalize edilen bu şehrin o dönemde Yunanistan'la bağlantısı olduğu ve nüfusunun Yunan-Mısır kanının karışımından oluştuğu savunulmaktadır.²⁸

Herodotos doksan dokuzuncu bölüme kadar Mısır coğrafyası, etnografyası ve kültürleri hakkında anlattıklarının genelde kendi yargıları ve gözlemleri olduğunu

²⁷ Hutchinson, 1958: 100-101.

²⁸ Lloyd, 1969: 79, 86.

bildirmektedir. Parçalı anekdotlara yer verse de, genel anlamda tatmin edici bilgiler aktardığı doksandan dokuzdan yüz seksen ikinci bölüme kadar ise, tarihi alana, yani Mısır kralları ve bıraktıkları eserlere geçiş yapmaktadır. Burada özellikle Mısır tapınak rahiplerinin anlattıklarını olduğu gibi aktaracağını ve bazen de kendi kişisel gözlemlerini ekleyeceğini bildirerek hafif bir metodoloji değişikliği yapmaktadır. Kendisi rahiplerin firavun Sesostris hakkında aktardığı bölümlere eleştiriye açık eklemeler yapma gereği duymuştur. Örneğin Sesostris'in Küçük Asya'dan Avrupa'ya geçtiğini ve burada İskitlerle Trakyalılara boyun eğdirdiğini iddia eder. Bunun ispatı onun diktirmiş olduğu zafer anıtlarına buralarda rastlanmasıdır. Daha sonra Sesostris Kolkhis'den Phasis'e geçmiştir. Herodotos onun askerlerinin bir kolunun burada kaldığını ve daha da ileri giderek Kolkhislilerin Mısırlı olduğunu ve bunu başkalarından da işittiğini iddia eder. Bunun birinci nedeni Kolkhislilerin Mısırlıları daha iyi hatırlıyor olmaları; ikincisi Mısırlılar gibi derilerinin kara ve saçlarının kıvrıkcık olması; üçüncüsü onlar gibi sünnet olmaları ve sonuncusu da onlar gibi keteni aynı biçimde işlemeleridir. Tabii bunlardan yola çıkarak Mısırlılarla Kolkhisliler arasında kesin bir bağ kurmak zordur. Herodotos'un da belirttiği gibi antik kaynaklar sadece Kapodokya'dan Samsun'a kadar olan bölgenin bir zamanlar Suriyeliler tarafından işgal edildiğini bildirir. Bunun yanında arkeolojik kanıtlar Kolkhis uygarlığının sekizinci yüzyılda ortaya çıktığını göstermektedir ve İskitlerin kayıtlara ilk kez yedinci yüzyılda geçtiği bilinmektedir.

Herodotos Sesostris'in boyunduruğu altına aldığı ülkelerde diktirdiği sütunların çoğunun yok olduğunu, ancak bunlardan birisini Filistin Suriye'sinde kendi gözleriyle gördüğünü iddia eder. Aynı zamanda Sesostris'in biri Foça-Efes yolu üstünde, diğeri Sardeis'den İzmir'e giden yol üzerinde iki yerde kaya kabartması olduğunu öne sürer. Herodotos'unda belirttiği gibi, İzmir-Sardeis yolu üzerinde Karabel geçidinde üzerinde Hitit hiyeroglif yazıtının bulunduğu bir kaya rölyefi bulunmaktadır.²⁹ Ancak Herodotos'un Hitit ve diğer Yakın Doğu uygarlıklarına ait bütün hiyeroglif yazıları Mısır kökenli olarak algılamak gibi bir hataya düştüğü görülmektedir.³⁰ Aslında Karabel geçidindeki bu rölyefin, Hitit kralı Tudhaliya IV'ün on üçüncü yüzyılın geç döneminde çağdaşı Mira kralı Tarkasawa'ya ait olduğu ispatlanmış gözükmektedir.³¹ Herodotos'un Filistin Suriyesi'nde kendi gözleriyle gördüğünü iddia ettiği yazıtlar da Hitit hiyeroglifleri olmalıydı. Onun bu rölyef üzerindeki yazıt hakkındaki açıklaması da gerçeği yansıtmamaktadır. Bu rölyeflerin varlığından haberdardır, ancak bunu ve bilmediği halde üzerinde yazanları kendi tezini desteklemek için abartılı bir şekilde kullanmaktadır. Onun aslında bu kaya rölyeflerini görmediği ve kulaktan duyma veya Hipponaks gibi

²⁹ Hawkins, 1998.

³⁰ West, 1992: 117-120.

³¹ Hawkins, 1998: 1.

şairlerin eserlerini okuyarak işittiği savunulmaktadır.³² Ancak kendisi de bunları gördüğüne dair bir cümle sarf etmemektedir. Hatta görenlerden bazılarına göre bunlar Asur kralı Memnon'un heykelleridir, der, fakat buna karşı çıkar. Belki de buna karşı çıktığı için üzerinde Mısır hiyerogliflerine benzeyen yazılar olan bu rölyefle Mısır'da fetihleri buralara kadar yayıldığını işittiği meşhur Sesostris arasında bir bağlantı kurma yoluna gitmiştir. Aslında Sesostris hikâyesiyle Herodotos'a Küçük Asya ve Suriye coğrafyasında gördüğü Mısır hiyeroglif yazılarına benzeyen ve bir türlü anlam veremediği yazıtların kime ait olduğunu açıklama fırsatı doğmuştur. Yanlışta olsa bu yazıtlara kendi mantığıyla bir açıklama getirme gereği duymuştur.

Sonuçta, her ne kadar kendi imkânlarıyla açıklamaya çalışsa da ve bunlara kendisi inansa da, Herodotos'un Mısır firavunu Sesostris hakkında kendi yaptığı bazı yorumlar gerçeği yansıtmamaktadır. Sesostris ile ilgili anlattıkları efsanevi hikâyelerden Mısırlıların kendilerinin de aslında Sesostris dönemi hakkındaki siyasi gelişmeleri tam anlamıyla bilmedikleri ve dönemini yarı efsanevi olarak kabul ettikleri görülmektedir. Bu bölümdeki son paragrafta Herodotos, ilginç bir şekilde Sesostris ile İskit seferine çıkan ve başarılı olamayan Pers Kralı Dareios'un karşılaştırmasını yapmaktadır. Hephaistos rahibi kendisine, Darius'un zaferlerinin Sesostris ile ölçüştürülemeyeceğini söylemiştir. Bu göz önüne alındığında, rahiplerin bir zamanlar istilasına uğradıkları Perslere karşı duydukları nefretle Sesostris dönemini kasıtlı olarak abarttıkları söylenebilir. Herodotos da onlara uymuş, kendisinden çok önce yaşayan bu kral dönemi hakkında rahiplerin sözlü anlatımına, bu sefer inanmayı tercih etmiş ve kendi gözlemleriyle bunu doğrulamaya çalışmıştır. Bunun özel bir sebebi olmalıdır. Ne de olsa Herodotos da Halikarnassoslu bir Pers vatandaşıydı, ancak Pers baskısı altında ülkesinden uzak yerlerde yaşamını sürdürmek zorunda kalmıştı. Kendi vatandaşlarına kucak açan ve hayran kaldığı Mısır uygarlığının efsanevi firavunu Sesostris'i Pers kralı Dareios'a karşı övmek onun da işine gelmekteydi. Bunların yanında onun ülkeyi kanallarla donattığını ve ülkenin topraklarını eşit bir şekilde dağıtarak, vergilendirdiğini; erozyon yüzünden toprak kaybına uğrayanların toprağını ölçtürecek telafi ettiğini; "sonradan Yunanistan'a geçmiş olan geometrinin kökeninin de bu olduğunu" söylemektedir (§109). Herodotos'un aktardıklarından görüldüğü kadarıyla dünyanın en eski halkının yapmış olduğu keşifler etkileyicidir.³³ Ona göre, Yunanlılar da kendilerinden önce bu ilk keşifleri yapan Mısırlılara çok şey borçludurlar.

³² Armayor, 1980, 67 vd. Ancak Armayor'un bu rölyeflerden birinin İzmir-Salihli yolu üzerinde olmadığı yönündeki iddiasına dikkatle yaklaşmak gerekir. Kendisinin de belirttiği gibi (s. 68), 1840 yılında keşfedildiğinde bu rölyefin 200 yard aşağısında dereninin sol kenarında parçalanarak düşmüş bir kayanın üzerinde de ikincisi bulunmaktaydı. Aynı şekilde onun imkânsız olduğunu söylediği Foça'dan Efes'e uzanan antik yol üzerinde de eskiden böyle bir rölyef olabilirdi. Bunun zaman içinde doğal nedenlerle yok olma ihtimali göz ardı edilmemelidir.

³³ Bu keşifler arasında kehanet ocakları (§55-57); kehanet (§57.3); geçit törenleri (§58); horoskop (§82.1); geometri (§109.3); reinkarnasyon (§123.2-3); Demeter Gizemleri (§171.2-3) bulunmaktadır.

Herodotos daha sonra Mısır Firavunlarından Proteus ile Homeros destanlarının baş karakterlerinden Helene'nin bir araya gelmesiyle ilgili rahiplerin aktardığı bir hikâyeye değinir. Rahiplere göre, Paris Sparta'dan Menelaus'un eşi Helene'yi kaçırdıktan sonra yurduna doğru denize açılmıştır. Ege denizine vardıkları zaman ters rüzgarlar onları Mısır kıyılarına atmıştır. Yakalanmışlar ve Nil'in ağız bölgesinin valisi Thonis bunları Proteus'a raporla bildirmiştir. Proteus Helene'nin eşi Menelaus gelip alıncaya kadar yanında kalmasına ve Paris'in derhal ülkeyi terk etmesine karar vermiştir (§113-115). Rahipler Herodotos'a bu hikâyeyi Homeros'un da bildiğini; "ama herhalde anlattığı destana layık bulmamış olacak ki bunu bilerek küçümsediğini" söylerler. Herodotos rahiplerin aktardıkları hikâyelerin bazısını mantıklı bulmamakta ve reddetmekte, bazen yorum yapmadan olduğu gibi aktarmakta, bazen de kendi görüşleriyle desteklemektedir. Bu son olayı desteklemeyi tercih eder ve Herodotos Paris'in hakikaten Mısır'dan geçtiğini ispatlamak için Homeros destanından alıntılar yapar. Bu alıntılardan Paris'in en azından Suriye'de Sidon'a uğradığının açık olduğunu belirtir (§116).

Herodotos daha da ileri giderek rahiplere Homeros'un İlyada destanının gerçek olup olmadığını sorar. Bunun üzerine rahipler ona Menelaus'la ilgili hikâyeyi anlatırlar. Buna göre Akhalar Truva'yı ele geçirdiklerinde Helene'yi bulamazlar ve Mısır'da olduğu cevabını alırlar. Bunun üzerine Menelaus Mısır'a yola çıkar ve onu geri alır. Rahiplerin bu anlattıkları göz şahitlerine ve yerel sözlü anlatıma dayanmaktaydı (§119). Herodotos'da anlatılanları destekler ve "böylesine felaketler karşısında Priamos, başına yağın belalardan kurtulmak için, hatta kendi sevgilisi bile olsa, Helene'yi Yunanlılara verirdi" şeklinde bir mantık yürütür. Ona göre, en azından Priamos'un varisi Hektor kardeşi için böyle bir riski göze alamazdı (§120). Görüldüğü gibi Herodotos Homeros'un İlyada efsanesine inanmaktadır. Ayrıca Paris ve Helene'nin Mısır'a uğradığı konusunda kendisinin de gerçek olduğuna inandığı farklı bir versiyon olduğu halde Homeros hakkında bir yargıda bulunarak onun buna İlyada'da yer verme gereği duymadığını düşünmektedir. Herodotos aslında Homeros'un kendisi gibi çalıştığını, araştırma yaparak bilgi kazandığını ve zaman zaman da değişik versiyonlar arasından seçim yaptığını ima etmektedir. İkisi arasındaki farka gelince Homeros, hikâyesinin daha gerçekçi olmasından çok destan şiirinin gereksinimlerine uygun bir seçim yapma gereği duymuştur.³⁴ Herodotos ise, Helene'nin teslim edilmemesini mantıklı bulmadığından böyle bir olayın tarihsel olarak Truva savaşları sırasında gerçekleşmiş olabileceği konusunda rahiplere destek vermektedir. Bir anlamda Homeros'u edebî anlamda eleştirmekten çok onun tarihçiliğini sorunsallaştırıyor gözükmektedir.³⁵ Herodotos büyük olasılıkla destan şairlerinin erken Yunan

³⁴ Hunter, 1982: 54-55.

³⁵ Neville, 1977: 4.

tarihiyle ilgili verilerine güven duymadığından dolayı Homeros ile böyle bir çatışmayı göze almıştır.³⁶

Herodotos, Firavun Rhampsinitos (§121-123) dönemiyle ilgili bölümlerde de yine rahiplerin kendisine anlattıkları olayları aktarmaktadır. Bu bölümlerde ön plana çıkan hikâyeye kralın çok zengin bir gümüş hazinesine sahip olması ve bunun için yaptırdığı hazine odasından gün geçtikçe gümüşlerinin çalınmasıdır. Firavun hırsız bulmak için çeşitli yöntemler dener, fakat başarılı olamaz. En sonunda kızını genel eve koydurur ve kızından hırsız ortaya çıkarmak için ilişkiye girmeden önce insanlardan ömürlerinde yaptıkları en iyi ve en kötü şeyin ne olduğunu sorması ister. Herodotos bu noktada hikâyenin gelişimine müdahalede bulunur: “Ben buna pek inanmıyorum” demektedir (§121). Herodotos aynı zamanda yine rahiplerin anlattığı bu kralın Hades’e yani cehenneme inerek Demeter ile zar atması hadisesine de kuşkuyla yaklaşır ve şunu vurgulama gereği duyar: “Bu çeşit hikâyelere inanabilen bir kimse Mısırlıların hikâyelerine de inanabilir; ben buraya sadece çeşitli yerlerden dinlediklerimi aktarıyorum” deme gereği duyar. Görevi sözlü anlatımı kayda geçirmektir, bunlara inanıp inanmamak ise okuyucuya kalmıştır. Herodotos’un hiçbir zaman okuyucuya kendi doğrularını zorla kabul ettirme sevdasında olmadığı; tutarlı bir şekilde ikinci tekil şahsı kullanarak cümlelerini kurarken, “Ben buna inanıyorum, sen de şuna inanabilirsin.” şeklinde yaklaşımlar sergilediği; böylelikle okuyucularının farklı görüşlere sahip olmasına ve kendileri doğru olduğuna inandıkları sonuçlara ulaşmalarına müsaade ettiği görülmektedir³⁷. Yine de Mısır ile ilgili inandığı keşifleri araya sıkıştırmaktan geri kalmaz. Cehenneme egemen olan tanrıların Demeter ve Dionysos ve insan ruhunun ölümsüz olduğunu, yani reinkarnasyon olduğunu ilk söyleyenler de Mısırlılar’dır. Hatta ona göre bazı Yunanlılar bu inanışları kullanarak kendilerininmiş gibi göstermişlerdir (§123).

Herodotos daha sonra Firavun Mykerinos ile ilgili kendisine aktarılan bölümlerde (§131-135) bu kralın çok sevgili, fakat erken yaşta ölen kızını görülmedik şekilde gömdürme hevesine kapıldığını ve ağaçtan bir inek yaptırılarak kızının ölüsünü bunun içine koydurduğunu aktarır. Bu inek Sais’teki kral sarayının pek şatafatlı odasının ortasında durmaktadır. Herodotos bunu Sais’ten geçerken gözleriyle gördüğünü söyler. Ayrıca başka bir odada yirmi kadar çıplak kadın heykeli de gözleriyle gördüğünü bildirir. Sais rahipleri bunların Mykerinos’un haremî olduklarını söylerler. Bu heykellerin elleri kesilmiş gibi durmaktadırlar. Başka bir hikâyeye göre, Mykerinos kendi öz kızına aşık olmuş ve onu zorla almıştır; bunun üzerine çocuk kendisini asmıştır; kızın annesi de kızını babasına teslim eden halayıklarının ellerini kestirmiştir ve canlıyken uğradıkları bu cezayı sürekli çek-tirmek için heykellerini yaptırmıştır. Herodotos’a kalırsa bunların hepsi masaldır:

³⁶ Hunter, 1982: 60.

³⁷ Lateiner, 1989: 31.

“Hele heykellerin elleri için söylenenler; eller zamanın etkisiyle kopup düşmüşler ve heykellerin ayak ucunda durmaktadırlar; bunu oradan geçerken kendi gözlemlerimle gördüm” demektedir (§131). İneğin şekli ve biçimiyle ilgili anlattığı çok ince detaylar hakikaten bu ineği gördüğünü doğrular niteliktedir (§132). Mykerinos ölünce babasınınkinden daha küçük bir piramit bırakmıştır. Bazı Yunanlılar bu piramidi aslen Trakyalı olan yosma Rhodopis’e mal etmektedirler. Herodotos bu konuda yanlış bilgi veren Yunan söylencesini de doğrulama gereği duymaktadır. Mısır’a köle olarak gelen ve sonra azat edilen bu kadının alımlı olduğunu ve büyük bir servet biriktirdiği kabul eder, ancak ona göre bu kadının servetinin on kat değerindeki bir piramidi inşa etmesi imkânsızdır. Bu durumda piramidi ona mal etmek büyük bir abartma olur. Herodotos’un vurguladığı ikinci nokta da Rhodopis’in çok daha sonra aslında firavun Amasis zamanında yaşadığı gerçeğidir ve o bu zamanda servetinin onda biriyle demir çubuklar yaptırarak Delphoi tapınağına sunu göndermiş ve ünü bütün Yunanistan’a yayılmıştır (§135).

Yüz kırk birden yüz kırk yedinci bölüme kadar rahip firavun Sethos dönemi anlatılmaktadır. Herodotos Mısırlılardan ve Mısırlı rahiplerden öğrendiğine göre ilk yöneticiden bu Hephaistos rahibinin firavun olduğu döneme kadar on bir bin üç yüz kırk sene geçtiğini yanlışta olsa hesaplama çabası içine girmektedir.³⁸ Bu dönem boyunca Mısır’da hiçbir tanrının insan kılığında görünmediğini onlardan öğrendiğini söyler. Bu arada kendisinden önce yaşamış Yunan tarihçisi ve coğrafyacısı Hekataios’un kendi soy zincirini açıkladığını ve on altıncı basamaktaki atasını tanrı olarak gösterdiğini açıklar. Herodotos burada kendisi için böyle bir soy arama uğraşı içine girmez, hatta bunu reddeder. Thebai’deki Zeus rahipleri, kendilerinden önce babadan oğula gelen atalarının görkemli statülerini göstererek, bunların ne tanrı ne de mitolojik bir kahraman olduğunu ilan etmişlerdir. Herodotos bu yerel Mısır sözlü anlatımına inanır ve Hekataios’un iddiasıyla karşılaştırma yaparak, onun bir insanın tanrıdan inebileceği üzerine söylediklerinin inandırıcı olmadığını ve Mısır’daki kendi kişisel gözlemleriyle bunu doğruladığını açıklar.

Herodotos, yüz kırk dördüncü bölümde Yunanlıların tanrı isimlerini Mısır’dan aldıkları hakkında kırk üç ve kırk dördüncü bölümlerde başlatmış olduğu tartışmaya geri döner ve Yunanlıların kendi genç tanrılarının soy kütüğü hakkındaki yanlış inancını doğrulama gereği duyar. Yunanistan’da Herakles, Dionysos ve Pan en genç tanrılar olarak sayılırlar. Ancak yılları titizlikle sayan ve olayların yazılı kayıtlarını tutup koruyan Mısırlılara göre Pan birinci, Herakles ikinci ve Dionysos üçüncü kuşakta yer alır. Burada her iki gelenek arasındaki kronolojik ayrılığa okuyucu hangisini doğru görüyorsa onu kabul eder diyerek bir anlamda önce tarafsızlığını ortaya koyar, fakat daha sonra bu iki çelişkiyi kendi kafasında çözümlenerek kendisine doğru gözükken Mısır kaynaklarının yanında

³⁸ How-Wells I: 236.

yerini alır. Herodotos'a göre, Yunanlılar bu tanrıların adlarını Mısırlılardan öbür tanrıların adları ve şahsiyetlerinden daha sonra öğrenmişlerdir ve “bu adları öğrendikten sonradır ki onları yaşatmış ve bir soy kütüğü tertipleyebilmişlerdir (§146)”.³⁹ Herodotos'un Mısır kaynaklarını desteklemesi doğal gözükmektedir, zira Mısırlılar Yunanlılardan çok daha önce kendi tarihlerini yazıya geçirmeye başlamışlardır. Hurri kökenli Kumarbi efsanesinin Herodotos'tan önce yaşamış Yunan yazarlarından Hesiodos'un **Theogonia (Tanrıların Doğuşu)** adlı eserine esin kaynağı olduğu bilinmektedir. Benzer şekilde Yunan dini ve mitolojisinin de Mısır'dan etkilenmesi çok doğaldır.

Herodotos, daha sonra yüz kırk yedinci bölümden itibaren nasıl metodoloji değişikliği yaptığını söyle kaydeder: “Mısır kaynaklarından aldıklarımı anlattım. Bir de bu ülke üzerine başkalarından edinilebilen ve Mısırlıların da doğrudur dedikleri ayrıntılar var ki şimdi de onları vereceğim; ve bunlara kendi birkaç gözlemimi de katacağım”. Yani buradan itibaren eserini anlatırken artık Mısır dışından, fakat Mısır kaynaklarıyla uyumlu özellikle Yunan ve diğer kaynaklara da yer verme gereğini duyar. Bu bağlamda Sais hanedanı Psammetikhos I'in Mısır'daki taht mücadelesinde kapılarını İonialı ve Karialı paralı askerlere açması önemli bir yer tutar. Herodotos şöyle aktarır: “Kendisine yardım eden İonialılarla Karialılara Psammetikos Nil'in iki yakasında sıralanmış, birbirini karşısına düşen ve Nil'le ayrılan topraklar verdi. Bunlara “kamplar” adı verilmiştir. Bu topraklardan gayrı, daha ne söz vermişse hepsini yerine getirdi. Onlara Mısırlı çocukları emanet etti, Yunan dilini öğrensinler diye; bugün Mısır'da bulunan tercümanlar, o zaman Yunan dilini öğrenmiş olan bu çocukların torunlarıdır. Onlara verilen yerler Nil'in Pelusion ağzı üzerindeki Bubastis'in az aşağısına düşer ve deniz kıyısıdır, İonialılar ve Karialılar burada uzun süre oturmuşlardır. Sonradan firavun Amasis onları buradan Memphis'e aldırılmış ve Mısırlılara karşı kendini korumak için bunlardan bir birlik kurmuştur. Onların Mısır'a yerleşmeleri sayesinde ki, onlarla ilişki kurmuş olan biz öbür Yunanlılar, firavun Psammetikhos zamanında ve ondan sonra gelen krallar zamanında Mısır'da neler olup bittiğini tam tamına öğrenebiliyoruz; gerçekten bunlar, başka dil konuşup da Mısır'a girebilen ilk halktır. Sonradan ayrıldıkları topraklar ben oradan geçtiğimde gene o halleriyle duruyorlardı, gemilerini karaya çektikleri yerler ve evlerinin yıkıntıları belliydi (§154)”.

Lydia Kralı Gyges'in de katkısıyla yaklaşık otuz bin Karialı ve İonialının Mısır'da taht mücadelesi veren Psammetikhos I'e 664 yılı civarında yardıma gönderildiği tahmin edilmektedir. Mısır firavunları Sais Hanedanlığı boyunca (ca.664-ca.525) özellikle Karialı paralı askerlerden çok iyi faydalanmışlardır. Antik medeniyetin beşiği Mısır, fazla nüfustan da kaynaklanan ekonomik problemlerle karşı karşıya kalan Batı Anadolu Yunanlıları ve yerel kavimleri için iş imkânı

³⁹ Bu konudaki yorumlar için bkz.: Lloyd II: 203-205.

sağlayan bir cazibe merkezi haline gelmiştir.⁴⁰ Bu dönemde Kariyalı askerler Abu Simbel tapınağına genelde isimlerden oluşan ve nereli olduklarını belirten grafitiler bırakmışlar, bunlar da günümüze kadar gelmiştir. Yapılan arkeolojik kazılar da Mısır'da Kariyalıların varlığını kanıtlamaktadır.⁴¹ Herodotos'a karşı Mısır'da dil bilmeden bir turist gibi nasıl oluyor da bu kadar bilgiye sahip olduğu konusunda eleştiriler olmuştur. Bunun cevabı yukarıdaki paragrafta yatmaktadır, kendisi de Kariyalı olan Herodotos'un vatandaşları bu ülkeye yedinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelmeye başlamıştır. Herodotos Mısır'a geldiğinde yabancılık çekmemiş ve kendi vatandaşlarını tercüman olarak kullanmıştır. Bunlar en azından Psammetikhos I zamanından sonraki gelişmeleri daha doğru bir şekilde Herodotos'a aktarmaya başlamışlardır. Bu sebepten dolayı Psammetikhos döneminden firavun Amasis'in iktidarına kadar olan bölümlerde Herodotos daha mantıklı ve tarihi bir anlatıma yer vermektedir.

Zaten ahlaki ve felsefi unsurların daha arka planda kaldığı bu bölümlerde anlattığı kıssalar da artık mantık açısından kabul edilebilir hâle gelmektedir. Örneğin Amasis'in "Sayısız malı mülkü arasında bir de altın leğen vardı, her toplantıda kendisi ve konukları bu leğenin içinde ayaklarını yıkarlardı. Leğeni kırdırıp bu altınla bir tanrı heykeli yaptırttı ve kentin en uygun yerine koydurttu; heykelin önünden geçen Mısırlıların topladı ve onlara bu tanrı heykelinin eskiden ayak yıkama leğeni olduğunu söyledi...kendi kişisel alın yazısı da bu leğene benziyordu; eskiden şüphesiz gölgede kalmış bir hemşerileriydi, ama şimdi kral olmuştu...(§172)". Burada olduğu gibi Herodotos genelde yapısal anlamda büyüklük ve küçüklük kavramına önem vermektedir⁴². İnsanın dışında bir kontrolle bir zamanlar görkemli olan şehirler veya daha geniş anlamda imparatorluklar zamanla görkemini ve gücünü yitirirken görkemsiz, küçük olanlar da zamanla güçlenmektedir. Bu durum insanoğlu için de geçerlidir. İnsanoğlunun mutluluğunun ve mutsuzluğunun sürekli olmadığını anlaşılması gerekmektedir⁴³. Bu bölümlerdeki özellikle eserinin inanılmaz ve yanlış olduğu bariz olan paragraflarında onun satırlarından gerçekçi olduğuna işaret eden iğneleyici söz veya istihzâ akmaktadır ve hatta yeri geldiğinde Mısır kaynaklarını da sorgulamaktadır: "Mısırlılar bu adanın [Khemnis] yüzdüğünü söylerler.

⁴⁰ Demir, 2006: 72-74.

⁴¹ Cook, 1937: 227-237; Emery, 1970. Herodotos'un Mısır'daki doğru olarak gözlemlediği yapılar arasında Sais'te Mykerinos ailesinin anıtları (§129 v.d), Amasis'in yapıtları (§175); Memphis yakınında Piramitler (§101.2, 125-127, 134, 136, 149), Labirent ve Moeris gölü (§148-149) sayılabilir (How- Wells I: 29-30). Arkeolojinin on dokuzuncu yüzyıldan itibaren Mısır, İran ve Orta Doğu'nun geri kalanına yayılmasıyla birlikte, Herodotos'un anlattıklarını destekleyen deliller yavaş yavaş ortaya çıkmaktadır (Ascherson, 1996: 51-58; Hart, 1982: 163; Evans, 1982: 165-166; Carpenter, 1957: 176-177).

⁴² Hornblower, 1987: 31-32.

⁴³ 1.5.4.

Doğrusu ben ne yüzdüğünü, ne de yer değiştirdiğini gördüm ve bir adanın gerçekten yüzebileceğini işittiğim zaman, şaşırırım kaldım... (§156)”.

SONUÇ

Herodotos coğrafi, etnografik, kültürel ve tarihsel anlatım olarak Yunanistan ana karasının dışına çıkmasını bilen, kozmopolitan bir tarihçiydi. Bu bağlamda kendinden önce yazan Yunan şairleri, hikâye yazıcıları ve hatta çağdaşı olan Yunan tragedya yazarları tarafından aktarılan efsane ve mitolojiye dayalı sözlü anlatımın dışına çıkmaya çabalamıştır. Maksadı uygarlık ve keşiflerin beşiği olduğu söylenen Mısır’da kazandığı gerçek bilgi ışığında hem eserini genişletmek hem de Yunan kaynaklarıyla karşılaştırma yapma fırsatı bulmaktı. Bunun için Mısır’a seyahat etmiş, Mısırlı rahiplerden, yerlilerden ve çok eskiye giden Mısır arşivi ve tapınak yazıtlarından elde ettiği bilgilerin, Mısır’da seyyah olarak gözlemlediği yapılar, heykeller, mimarî kalıntılar, coğrafya, jeoloji ve gelenekleriyle karşılaştırmasını yapmıştır. Psammetikhos I dönemiyle beraber Yunan kaynaklarını da kullanma fırsatına erişmiştir. Burada Yunan ve Mısır kaynaklarının (Yunan ve Mısır din adamlarının anlattıklarının) yan yana olmasından kaynaklanan kronolojik ve diğer tezatları görmüş ve bunları kendi gözlemleriyle de çözmeye teşebbüs etmiştir. Yeri geldiğinde özellikle erken Mısır tarihiyle ilgili kendisine aktarılan bazı rivayetleri yorum yapmadan olduğu gibi aktarmış, bazılarını bir kısmı günümüz imkânlarıyla yanlış olduğu anlaşılrsa da kendisinin doğru olduğuna inandığı gözlem ve yorumlarıyla desteklemiş, bazen de kesinlikle reddetmiştir. Mısır ve Yunan versiyonlarını dikkatlice ince eleyip sık dokuduğu ve bakış açısını değiştirerek genelde Yunan olanı eleştirdiği görülmektedir. Böylelikle Mısır’ın uygarlık ve keşiflerin beşiği olduğuna dair inancı törpülenmiştir. Sonuçta, Herodotos’un değişik kaynaklar ve kendi gözlemleri sayesinde en azından Mısır’la ilgili olarak tarihi mitolojiden ayırma teşebbüsü içinde olduğunu ve bu konuda güvenilir, eleştirilere karşı koyan yeni tarihsel gerçeklere imza atmaya çabaladığı söylenebilir. Mısır’la ilgili olarak nerelere seyahat ettiği ve ne gördüğü; delil olarak neyi kabul ettiği; neyi reddettiği ve niçin reddettiği; nasıl mantık yürüttüğü ve sonuca nasıl ulaştığı konusunda daha açık gözükmektedir. Bu çalışmayı gerçekleştirmek için Herodotos’un üzerine aldığı sıkıntılar ve çalışmasında kullandığı kaynaklara sıkça atıfta bulunması onun entelektüel açıdan tutarlı olduğunu veya en azından çabaladığını göstermektedir. Böyle bir şahsiyetin çok bariz yalanlar, hatta çeşitli halkların önünde bu yalanları anlatabildiğine inanmak kolay değildir. Eski Yunanlılar Herodotos’un yazmış olduğu bu eser sayesinde kapılarını, ön yargılı bir şekilde barbar olarak düşündükleri dünyaya açmışlardır. “Barbar” olarak düşündükleri insanların da pozitif yönlerini görerek, kendilerini sorgulamaya başlamışlar, kendi gerçekleri veya yalanlarıyla yüzleşmeye gitmişlerdir. Bu gerçeklerle yüzleşmek istemeyenler haksız bir şekilde Herodotos’u yalancılıkla suçlamaya devam etmiştir.

KAYNAKÇA

Armayer, O. K., (1980), "Herodotus' Autopsy of Thrace, Colchis, Inland Asia Minor, and the Levant", **Harvard Studies in Classical Philology**, 84, 51-74.

Ascherson, N., (1996), **Black Sea**, London.

Brown, T. S., (1965), "Herodotus Speculates about Egypt", **American Journal of Philology**, 86 (1), 60-76.

Carpenter, R., (1957), "Houses Built of Salt", **American Journal of Archaeology**, 61 (2), 176-177.

Demir, M., (2006), "Karyahıların Bazı Askerî Donanımı Keşfetmeleri", **Olba**, 13, 55-84.

Emery, W. B., (1970), "Preliminary Report on the Excavations at North Saqqâra, 1968-9", **The Journal of Egyptian Archaeology**, 56, 5-20.

Evans, J. A. S., (1982), **Herodotus**, Boston.

Fehling, D., (1971), **Die Quellenangaben bei Herodot**, Berlin.

Fowler, R. L., (1996), "Herodotus and His Contemporaries", **Journal of Hellenic Studies**, 116, 62-87.

Fritz, K. von., (1967), **Die griechische Geschichtsschreibung I**, Berlin.

Glover, T. R., (1924), **Herodotus**, New York.

Griffiths, J. G., (1976), "Review: The Idealization of Egypt in Greek Literature", **The Classical Review**, 26 (1), 56-57.

Hart, J., (1982), **Herodotus and Greek History**, New York.

Hawkins, J. K., (1998), "Tarkasnawa King of Mira: 'Tarkondemos', Boğazköy Sealings and Karabel", **Anatolian Studies**, 48, 1-38.

Hornblower, S., (1987), **Thucydides**, Baltimore.

How, W.W-Wells, J., (1912), **A Commentary on Herodotus I**, Oxford.

Hunter, V. J., (1982), **Past and Present in Herodotus and Thucydides**, Princeton.

Hutchinson, R.W., (1958), "Flying snakes of Arabia", **The Classical Quarterly**, 8 (1/2), 100-101.

Jacoby., F., (1957, ed.), **Die Fragmente der Griechischen Historiker**, 17 Vols, Leiden.

- Lateiner, D., (1989), **The Historical Method of Herodotus**, Toronto.
- Lister, R. P., (1979), **The Travels of Herodotus**, New York.
- Lloyd, A. B., (1969), "Perseus and Chemnis (Herodotus II 91)", **Journal of Hellenic Studies**, 89, 79-86.
- , (1976), **Herodotus, Book II. Introduction, Commentary 1-98**, Leiden: Brill.
- , (1988), **Herodotus, Book II. Commentary 99-182**, Leiden: Brill.
- Marincola, J., (1997), **Authority and Tradition in Ancient Historiography**, Cambridge.
- Momigliano, A., (1958), "The Place of Herodotus in the History of Historiography", **History** 43, 1-13.
- Neville, J. W., (1977), "Herodotus on the Trojan War", **Greece and Rome**, 24, 3-12.
- Romm, J., (1998), **Herodotus**, London.
- Sayce, A. H., (1883), **The Ancient Empires of the East, Herodotus I-III**, London.
- Spielberg, W. et al., (1928), **The Credibility of Herodotus' Account of Egypt**, Oxford.
- Thomas, R., (2000), **Herodotus in Context; Ethnography, Science and the Art of Persuasion**, Cambridge.
- Waters, K. H., (1985), **Herodotus the Historian: His Problems, Methods, and Originality**, Norman.
- West, S., (1992), "Sesostris' Stelae (Herodotus 2.102-106)", **Historia**, 41, 117-20.
- Wiedemann, A., (1890), **Ausführliches Kommentar zu Herodots zweites Buch**, Leipzig.

